

Prof. dr Ivana SIMOVIĆ-HIBER
Fakultet bezbednosti
Univerzitet u Beogradu

Pregledni članak
UDK: 343.988
Primljeno: 18. septembra 2013. god.

NEKI PARADOKSI VIKTIMOLOGIJU U 21. VEKU

Zapažanje o nužnosti redefinisavanja samog pojma kriminaliteta u novom svetu neoliberalizma i pratećih socijalnih utopija koje upućuju na minimiziranje uloge države i prava je navelo autora da pokuša da redefiniše i novu ulogu viktimologije. Koristeći kao primere krajnosti dva uočena i simbolički izabrana paradoksa – paradoks uticaja uloge žrtve na pojam protivpravnosti krivičnog dela i paradoks naoružane žrtve, učinjen je pokušaj potrage za mestom žrtve u savremenom kontekstu viktimologije. Primećuje se da klasično krivično pravo ne reaguje na realnost žrtve, ostajući u nedopustivo konzervativnoj ulozi. U razradi primera se pominje kao kontraparadigma novi paradoks – ideja promocije naoružane žrtve u cilju samoodbrane, uz viktimološko pitanje da li će žrtvama biti bolje ako su naoružane?

U kontekstu redefinisavanja pojma kriminaliteta i uloge žrtve nezaobilazni su pojmovi države blagostanja i neoliberalizma kao termina koji označava primarnim „spontani poredak“ koji podrazumeva samoograničenje prava u korist „nove“ organizacije društva i tržišta. Tako neoliberalna utopija pokušava da predloži i stvori sintezu slobodnog tržišta i „bezbedne“ države. Uloga ovog koncepta u savremenom krivičnom pravu i kriminologiji nije dovoljno zapažena i objašnjena. Može se reći da je upravo utilitarizam, kao novi način „mišljenja“ nesumnjivo okrnjio značenje načela zakonitosti. Stoga bi se moglo zaključiti da pristup krimi-

nalitetu mora pronaći nove instrumente efikasnog funkcionisanju u (ili nasuprot) neoliberalnom duhu i društvenom modelu, ili će u suprotnom i samo krivično pravo postati ritual lišen vrednosne komponente.

Ključne reči: viktimologija i krivično pravo, država blagostanja, „vanzakonski“ osnovi isključenja protivpravnosti, ideja naoružane žrtve, država kao viktimizator, neoliberalizam.

1. Uvod

Slobodno se može reći da je viktimologija danas nesumnjivo popularna naučna disciplina. Kako je onda moguće da, kako je zapaženo u literaturi (Fattah, 2000:17) do danas ne postoji usaglašen i sistematičan pristup predmetu izučavanja, da nema, odnosno niko nije napisao koherentnu istoriju, i da se ne prepoznaju putevi njene budućnosti. To je samo po sebi paradoks.

Napominjem da se u radu polazi od osnovne hipoteze da se polje izučavanja mora ograničiti na žrtve kriminaliteta, a ukoliko želimo biti korektni, taj okvir mora pojmovno obuhvatiti žrtve svih krivičnih dela, nezavisno od stepena različitosti i uporedivosti konkretnih inkriminacija. Nužno, različitost pojavnih oblika kriminala konsenzusno utiče na pojam pojedinih vrsta žrtava, što otežava mogućnost bilo kakve sinteze rezultata proučavanja. Novi okvir delovanja svih disciplina koje se bave kriminalitetom bi stoga morao uključiti redefinisavanje samog pojma kriminaliteta (da li je pristup prilagođen postmoderni i neoliberalističkoj utopiji ili je ostao na kategoriji modela države blagostanja), razmatranje uloge *mala prohibita* u strukturi kriminaliteta, problem „sekuritizacije“ krivičnog prava ili preventivnog reagovanja (primer terorizma) i još mnogo pitanja koja se naprosto nameću.

Na početku se može reći da opšti tip paradoksa proističe iz notorne činjenice da društvene nauke direktno reflektuju stanje u društvu. Matrice vrednosti neposrednog društvenog okvira uslovljavaju i sam predmet istraživanja. Ovo nije specifično za viktimologiju, ali je nekako vidljivije, možda zbog činjenice njene kratke istorije. Može se zapaziti i da je u samom razvoju viktimologije kao naučne discipline skriven još jedan važan paradoks. Istovremeno, dok viktimologija boluje od svojih „dečjih bolesti“, kriminologija dovodi u pitanje vladajuću kulturu kontrole kriminaliteta. Viktimologija nužno prati osnovne postulate i nedostatke kulture kontrole kriminaliteta u značenju sužavanja vidnog polja na etiološke ikone – klasna pripadnost (siromaštvo), godine starosti, pol i etnicitet, i na izučavanje prevashodno bagatelnog i kontak-

tnog kriminaliteta (imovinska dela i *street crime*). Takva orijentacija je nužno opredelila pravac istraživanja i nije dozvolila uočavanje novog socijalnog konteksta – neoliberalizma. Relacija države i kriminaliteta, uključujući odnos prema učiniocu i žrtvi je u savremenim uslovima definitivno pomerena u neoliberalnoj ideji sužavanja okvira ingerencija države. Ideja u suštini „ukida“ brigu o ljudima (zdravstvo, obrazovanje i bezbednosni okvir su postale zanemarene, pa potom privatizovane aktivnosti, ili kako se to eufemistički artikuliše – *Beyond the State*).

Međutim, ako se zadržimo na klasičnoj slici koja prati pojavljivanje viktimologije kao nove naučne discipline na sceni u već „zauzetom“ prostoru, u kome više vekova deluju različite naučne, legislativne i praktične discipline, baveći se izučavanjem i pokušajem rešavanja problema kriminaliteta, uočićemo neke značajne nedoumice koje je upravo ona izoštrila.

Misli se pre svega na neusaglašenost nivoa tretmana zločinca i žrtve u pravnom i sociološkom (misli se na posebne „sociologije“ – kriminologiju i penologiju) kontekstu. Već samo zapažanje da ja viktimologija nastala u interesu pravnika da se objasni uloga žrtve u kriminalnom činu, (poznata kao orijentacija o „merenju“ krivice žrtve), da je žrtva prisutna i u funkcionisanju pravosudnog sistema, da je kasnije „preuzeta“ od strane stručnjaka za neposrednu pomoć žrtvama različitih profila, da potom postaje zaštitni znak mnogih socijalnih akcija, pokreta za zaštitu određenih ljudskih prava (naprimer feministički pokret), da bi se već početkom dvadesetprvog veka suočila sa potrebom redefinisivanja svog predmeta, uloge i značaja, govori o tome da se radi o relativno nestabilnom položaju žrtve u brzim transformacijama ugla interesovanja, što u literaturi nije dovoljno naglašeno (Simović-Hiber, 2009:14) .

Pravni kontekst u okvirima krivičnopravne teorije i nacionalnih zakonodavstava (materijalnog krivičnog prava) je i danas neosetljiv na položaj i potrebe žrtve. Međunarodno krivično pravo (u materijalnom i procesnom smislu) i nacionalna krivičnoprocesna zakonodavstva potpuno odvojeno od toga, „prepoznaju“ važnost uloge i položaja žrtve.

Nekako u isto vreme kada su dileme o profilu i ulozi viktimologije kao naučne i/ili praktične discipline postale najaktuelnije u teorijskim i medijskim raspravama o tome da li je u pitanju humanizam (humanitarni pokret) ili akademska disciplina ili nauka, počinje samostalni put dilema o političkom sadržaju viktimologije. Izdvajanjem određenih kategorija ranjivih i „nevinih“ žrtava (naprimer, deca, stare osobe, žene) stvara se stabilno polje interesovanja koje dozvoljava permanentno bavljenje tim oblicima klasične viktimizacije uz „prihvatljivo“ zanemarivanje teme o žrtvama države.

2. Izvori predrasuda o viktimologiji

Viktimologija se, dakle, kao najmlađa nauka u setu onih koje se bave fenomenom kriminaliteta mora boriti protiv veoma raširenih predrasuda, i po obimu i po sadržaju.

Važan izvor predrasuda bi mogli prepoznati i nazvati predrasudama historijskog tipa. Nastajući, kako je to već pomenuto iz opažanja pravnika o asimetričnom izučavanju fenomena kriminaliteta, viktimologiju prati specifičan jezik, teorijski pristup i konceptualni izbor tako uokvirenog prioriteta istraživanja.

Najteže nasleđe je sigurno pravac „krive žrtve“ (ili *victim blame* orijentacija).

Savremenu viktimologiju karakteriše suprotna *pro-victim* orijentacija koja ima za cilj pomoć, podršku i oporavak žrtve. Ne treba posebno obrazlagati da prva orijentacija polazi od merenja stepena krivice žrtve u sopstvenoj viktimizaciji, čime ostavlja sumnju u *bona fide* žrtve, dok druga uopšte na dovodi u pitanje premisu da je žrtva uvek i samo žrtva, baveći se prevashodno njenom rehabilitacijom.

Vitalnost predrasude o krivici žrtve se i danas reflektuje kroz sekundarnu viktimizaciju tokom krivičnog postupka, ali i kroz opstanak stava da neke žrtve ne zaslužuju zaštitu.

Kako je već pomenuto, refleks socijalnih kretanja je vidljiv u razvoju i transformaciji viktimologije. Vidljive su pre svega razlike i promene pristupu izučavanja u vremenu i teritorijalnom poreklu i pripadanju. Tako naprimer, šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog veka javno mnjenje, posebno u Evropi je očekivalo da država pomogne žrtvama, da ih rehabilituje u emocionalnom, medicinskom i finansijskom pogledu. Međutim, već osamdesetih ovaj koncept bleđi, kako raste popularnost ideja o reduciranju „socijalnih davanja“. Čini se da ovaj stav počinje da dominira u dvadesetprvom veku kao ogledalo tržišnog, „sebičnog“, neoliberalnog koncepta društvenih odnosa koji polako negira nužnost socijalnog karaktera države; nekako se pitanje sudbine i kriminalca i žrtve marginalizuje u smislu obaveze društva (države). Kazna zatvora je opstala kao osnovna mera formalne socijalne kontrole (ali i uz promovisanje ideje privatnog zatvora), a žrtva ponovo ostaje van sistema. Pitanje „cene kriminaliteta“ pripada grupi problema od kojih se očekuje redukcija troškova države. Reskaliranje odgovornosti države, nazvan sociopolitičkim projektom difuzije odgovornosti države, je nesumnjiv odgovor neoliberalnog modela savremenog kapitalizma (Karimi, 2011:726). Na neki način je logično da takav koncept biva praćen novom teorijom desne orijentacije koja reafirmiše novi konzervativizam (ako se dovodi u pitanje uloga žene van porodice, nema nikakve nedoumice o stavu prema obavezi društva, države prema zločincima). Ipak ostaje kao deo problema iracionalnost odnosa prema žrtvi; notorno je da u principu, za razliku

od kriminalca, žrtva može biti svako od nas. Indiferentnost većine u odnosu na ovu činjenicu je ono što nazivamo iracionalnim (posebno se ističe kroz neprihvatanje realnosti žrtava genocida).

Zadržimo se na trenutak na problemu nove sociologije kriminala (Hagan, 1994:59). Pod tim pojmom se podrazumeva kritički odnos prema klasičnim sociološkim teorijama kriminala koje su danas nedovoljne, čak neadekvatne za objašnjenje položaja kriminala u savremenom društvu (postavlja se i novo pitanje: da li je to još uvek kriminologija). Ako, naprimer, ove teorije kao faktore kriminalizacije razrađuju pitanje ekonomske i socijalne nejednakosti, zadržavajući se na merenju motivirajuće nejednakosti, one ne mogu istovremeno dati odgovor na gubljenje kontrole u artificijelnom proizvođenju nejednakosti kao pravila funkcionisanja. Blanketna pretpostavka da je lični napor način prevazilaženja nejednakosti danas je izgubila značenje poništavanjem vrednosti značenja pojma socijalnog kapitala (Bourdieu, 1986:241).

Sa druge strane, postoji jedna dodatna predrasuda koja je specifična, odnosno nije zajednička drugim društvenim naukama, prevashodno stoga što nije u istoj ravni razmišljanja. Naime, znamo da je mnogo ljudi viktimizovano, među njima su i oni koji kao viktimolozi objašnjavaju položaj žrtve. U drugim naukama se teško može identifikovati predmet izučavanja koji je istovremeno i lično iskustvo. Opasnost po objektivni pristup, i teškoće u izbegavanju predrasuda koje nastaju kao posledica viktimizacije, se mogu nazvati preterana identifikacija.

Posebno pitanje je izbor predmeta istraživanja. Čak i opredeljenje da se obrađuju samo žrtve zločina ne precizira u dovoljnoj meri obim i sadržinu izučavanja. Sloboda izbora predmeta izučavanja je najčešće izbor „nametnutih“ tema. Najčešće se istraživanja fokusiraju na uslovno rečeno klasični kriminal ili čak podvrstu – ulični (*street crime*). Izbor viktimizacija je metodološki sužen. Međunarodne ankete o viktimizaciji (MAV) naprimer (Zvekić, 2001:27) obuhvataju tri osnovne grupe: imovinska dela protiv domaćinstva – krađa automobila, krađa iz automobila, štete na automobilu (vandalizam nad automobilom), krađa motocikla, krađa bicikla, pokušaj provalne krađe, provalna krađa, razbojništvo; napad na slobodu i ličnost – krađa lične imovine, džepna krađa, krađa lične imovine bez neposrednog kontakta sa žrtvom; dela protiv polne slobode (samo za žene) – silovanje/pokušaj silovanja, seksualno maltretiranje; nasilništvo/pretnja – fizičko nasilje uz upotrebu sile, nasilništvo bez upotrebe sile; korupcija u javnoj administraciji niskog intenziteta; prevara potrošača kao „nemerljiv“ problem.

Time je stvorena još jedna predrasuda o dominaciji lakog kriminala u savremenoj kriminologiji, i shodno tome da je takav i profil žrtve. Naime, žrtve koje trpe posledice protivpravnih ponašanja, poznatih kao delikti moći (*crimes*

in „suites“, organizovani kriminal i mega zločini) nisu predmet istraživanja u meri koja je nužna i alarmantna, ni u kriminologiji, ni u viktimologiji.

Razlog zašto se ovi, nesumnjivo najteži zločini sa najvećim brojem žrtava naprosto zanemaruju ili preskaču se može tražiti u činjenici da iza većine njih stoji država. Realna promena strukture kriminaliteta je, kako smo napomenuli zapažena u kriminološkoj literaturi, ali to zapažanje nema za posledicu ozbiljnije bavljenje ovim suštinskim problemom.

Što se viktimologije tiče, stoji ista opaska, ali se dodatno objašnjenje pronalazi i u specifičnom metodu istraživanja – ankete viktimizacije. Naime, kako se ističe u literaturi (Karmen, 2007:11) megazločini nisu zločini koje ljudi imaju na umu kada se govori o problemu kriminaliteta, niti su to dela koja izazivaju strah od zločina (*fear of crime*). Paradoksalno, ali tačno.

Klasični kriminal je ono što plaši ljude, hrani medije, zapošljava policiju i privlači pažnju političara. Štaviše, ovi prepoznatljivi zločini predatora, imaju vidljive žrtve koje se lako identifikuju, i koje su neposredno povređene izvršenim delom, a povreda je evidentna, čak vidljiva i merljiva. Ove žrtve su metodološki pogodne za statističku obradu (telesne povrede, finansijski gubitak; čak se mogu „meriti“ i emocionalne reakcije). Ove žrtve su pogodne i zato što su identifikovane, sa njima se može razgovarati, one mogu dobiti praktičnu pomoć (medicinsku, pravnu), mogu se jednom rečju proučavati. Pitanja u anketama su obično tako formulisana da ne dozvoljavaju složenije asocijacije.

Sa druge strane, delikti zloupotrebe moći, (*abuse of power*) nezavisno od velikih prouzrokovanih šteta, najčešće nemaju neposredno vidljivu žrtvu u paru sa izvršenim deliktom, već su posledice, moglo bi se reći, doživljene na nivou apstraktnog pojma, a u odnosu na žrtvu, učinilac je apstraktni entitet – državni organi, monopolisti. (Karmen, 1989; Tanjević, 2011).

Žrtva se u tako postavljenoj priči maglovito prepoznaje kao kategorija građana, najpribližnije opisanih kao poreski obveznici, (žrtve pranja novca, prevare osiguravajućih društava, banaka, državnih monopolista, insajderske trgovine, zloupotrebe poreskih prihoda), potrošači (prevare potrošača) i glasači (izborne prevare, nelegalni izborni fondovi). Tako neodređen pojam žrtve ne dozvoljava da se ona identifikuje, „izmeri“ i opiše. Ko je žrtva, ko trpi posledice, pati, ili je oštećen takvim kriminalnim aktom je međutim tema koja zahteva punu pažnju.

Upravo u tim okvirima zanemarivanja najvećeg broja žrtava megazločina se može zapaziti nova orijentacija pomeranja ugla tretiranja problema žrtve u savremenoj tački razvoja međunarodnog krivičnog prava. To je od neprocenjivog značaja, zato što kriminološka i viktimološka percepcija i njihov nepravni ugao i pristup objašnjenju kriminaliteta mogu biti dragoceni u kreiranju novog glob-

alnog sistema vrednosti i prateće pravne reakcije. Kultura nasilja kao sociološka matrica socijalizacije i funkcionisanja savremenog društva i kultura nekažnjavanja najtežih zločina u međunarodnim razmerama trebalo bi da po najavama promene globalne strategije borbe protiv zločina bude zamenjena kulturom neizbežne odgovornosti dosada nedodirljivih kriminalaca (Simović-Hiber, 2007:18). Međutim, i u ovom segmentu se dešava novi paradoks. Najnovije odluke žalbenog veća Haškog tribunala (oslobađajuće presude za najviše hrvatske i srpske vojne zapovednike i učesnike u udruženom zločinačkom poduhvatu – JCE) bazirane na utvrđenom nepostojanju „direktne namere“ da počine zločin, su nesumnjivo korak unazad, ili pre neprocenjiva šteta za ideju zaštite žrtava ratnih zločina, a u korist vojnih establišmenta.

Sa druge strane, važno je istaći da se duh vremena dobro može pratiti upravo preko razvoja viktimologije. Identifikovanje novih kategorija žrtava govori o novim oblicima kriminala. Obrnuti postupak naučnog pristupa problemu kriminaliteta žrtva – delo – učinilac polako prerasta u artikulisanu ideju prave identifikacije realnog polja, obima i strukture savremenog kriminaliteta. Ambiciozno bi bilo reći da bi trebalo razmišljati o dva paralelna procesa: žrtva – delo – učinilac i učinilac – delo – žrtva, no, možda će u budućnosti biti prihvaćena ova očigledna potreba.

To bi istovremeno bio i mogući izlaz iz ove vrste negativnih predrasuda o viktimologiji u korist afirmisanja nove (viktimološke) ocene pravog, opasnijeg (organizovanog i državnog) kriminala. Da bi se to moglo učiniti, važno je bar u najkraćim crtama ilustrovati osnovne spoljne faktore koji koče ili bar uspavljaju mogućnost bavljenja pravim pitanjima.

Jedan od njih je svakako uticaj klasičnog krivičnog prava (i njegovog jezika) na određivanje položaja i pojma žrtve.

3. Žrtva i protivpravnost krivičnog dela

Hipoteza je da, nezavisno od skice problema savremene viktimologije koju smo dali, nužno je vratiti se, ili ponovo poći od korena problema, definicije žrtve, naime od toga kako krivično pravo vidi ulogu žrtve u deskripciji krivičnog dela.

Klasično krivično pravo ne reaguje na realnost žrtve. Može se reći da je ovo još jedan dokaz o nedopustivo konzervativnoj ulozi klasičnog krivičnog prava. Sve dileme o kojima je pisano kao da žive u potpuno paralelnom socijalnom prostoru, pa čak i u prošlom vremenu.

Izabraćemo jedan mogući ugao posmatranja. U okvirima klasične teorije i krivičnog zakonodavstva žrtva, njeno ponašanje, status ili položaj, se u

većini slučajeva koriste kao instrument objašnjenja izabrane neprotivpravnosti delovanja učinioca koji je istovremeno žrtva.

Nužna odbrana kao klasični krivičnopravni institut je u suštini zakonsko ovlašćenje kojim se dozvoljava da žrtva učini „neprotivpravno krivično delo“ u odnosu na napadača koji tom prilikom postaje žrtva (Sržentić, i dr., 1978:51-58). U pitanju je poštovanje principa o jednakosti i srazmernosti prava, te država dozvoljava odbranu napadnutog.

Slučajevi isključenja protivpravnosti koji nisu izričito predviđeni u krivičnom zakonu, ali lebde nad prostorom dilema u odgovoru na pitanje da li neka ponašanja iz nekog opšteprihvatljivog razloga prerastaju iz kriminalnog ponašanja u pravno indiferentno, ili čak prihvatljivo su uvek udžbenički citirani: vršenje službene dužnosti, naređenje pretpostavljenog, dozvoljeni rizik, dela izvršena po osnovu roditeljskog prava, dela u obavljanju lekarske dužnosti i pristanak oštećenog (Bačić, 1978:216-222 ; Stojanović, 2011:135-139).

Ponudena klasifikacija ne sadrži zajednički kriterijum u odnosu na žrtvu – isključenje protivpravnosti je stav zakona o (ne)protivpravnom delovanju učinioca u kome se žrtva čak ni posredno ne pominje. Nameće se pitanje kom veku, predmodernom ili modernom modelu pripada neupitna kanonizacija izabranih „neprotivpravnosti“?

Prva dva osnova (vršenje službene dužnosti i naređenje pretpostavljenog) se skoro isključivo odnose na poziciju učinioca krivičnog dela. Žrtva je ovde apstraktni objekat (dozvoljeno pretresanje stana, vojnik koji nešto (ne)protivpravno učini). Žrtva ovde čak i ne postoji – zakonito lišavanje slobode naprimer se vrši u odnosu na „protivpravnu“, znači „dozvoljenu“ žrtvu.

Pitanje je u ovim slučajevima isključivo svedeno na odnos učinioca (njegovog ovlašćenja koje crpi iz zakonitog naređenja javne vlasti) i norme koja mu to dozvoljava.

Naređenje pretpostavljenog (vojno ili službeno naređenje pretpostavljenog) takođe spada u istu kategoriju, ali sa jednim bitnim elementom razlikovanja – dužnost izvršavanja naređenja je uslovljena, protivpravnost nije isključena, ako je očigledno da bi se izvršenjem naređenja učinilo krivično delo. Pitanje je da li nove tendencije u krivičnom pravu, pre svega intervencije međunarodnopravnog karaktera menjaju ovu sliku, a da klasična teorija i krivičnopravno zakonodavstvo to nisu primetili? Komandna odgovornost, promena uloge pretpostavljenog i njegovog naređenja, a posebno udruženi zločinački poduhvat su novi pojmovi međunarodnog krivičnog prava. Harmonizacija ovih pojmova i novi tretman žrtve još nisu dodirnuli klasična statična tumačenja teorije krivičnog prava (Simović-Hiber, 2007:173-216) .

Sledeći primeri su još vidljivije paradoksalni u svojoj nesavremenosti.

Dozvoljeni rizik u teorijskom značenju pokušava da objasni da usled razvoja tehnike nastaju nova ponašanja koja proizvode opasnost i mogućnost povređivanja. Civilizacijska potreba za razvojem je tako ocenjena kao veća ukupna dobit od mogućih pojedinačnih šteta ili povreda. Primeri rizika od kvara na nuklearnim elektranama, saobraćaja, proizvodnje oružja, otrovnih hemikalija govore o tome da se radi o civilizacijskoj dilemi i primeni principa pretežnog interesa.

Da li se može prihvatiti da je za toleranciju rizika dovoljno utvrditi socijalnu vrednost i značenje opasne delatnosti i stepena (dozvoljivog) rizika i mogućih žrtava? Da li je prihvatljivo reći da je dozvoljeni rizik dovoljan i dozvoljiv osnov isključenja protivpravnosti nekog delovanja koje je dovelo do štetnih posledica (čitaj žrtava) ostvarenja bića nekog krivičnog dela ako su bili poštovani bezbednosni propisi i mere za otklanjanje štetnih posledica.

Dela izvršena po osnovu roditeljskog prava su takođe sporna sa stanovišta njihove protivpravnosti. „Za ocjenu o protupravnosti, ako ne postoje neki neposredni propisi, bit će odlučujući ciljevi odgoja, koji ovise o shvaćanjima koja vladaju u određenom društvu“ (Bačić,1978:218). Primeri su „lišavanje slobode“ ili zabrana izlaska, povreda tajnosti pisama, oduzimanje stvari, a posebno pravo na fizičko kažnjavanje.

Krhkost granice (ne)protivpravnosti u ovim slučajevima, posebno imajući u vidu ceo međunarodnopravni i viktimološki pokret za zaštitu prava deteta i njegove domete dovodi u sumnju mogućnost opstanka ovakvog tumačenja. Posebno treba proveriti savremeni kapacitet ovakvih tumačenja u odnosu na intencije domaće Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica iz 2006. godine.

Dela u obavljanju lekarske dužnosti su posebno iritantan primer. Ovaj slučaj isključenja protivpravnosti je pobuđivao više pažnje različitih struka, i stručne i ostale javnosti nego prethodni. Autori koji se bave ovim problemom kao pravnim, dakle osnovom za isključenje protivpravnosti objašnjavaju osnov, ili u okviru dozvoljenog rizika, ili pristanka povređenog. Smatra se danas nesumnjivim da osnov za isključenje protivpravnosti kod hirurških zahvata daju postupanje *lege artis*, da je svrha operacije lečenje i da postoji pristanak (eksplicitan ili pretpostavljeni) pacijenta.

Poseban je interes usmeren na etičku i pravnu procenu eutanazije. Problemi dozvoljenosti abortusa, sterilizacije, transplantacije, estetske hirurgije, lekarskih eksperimenata nad ljudima u svrhu lečenja i sličnih zahvata, čine samo mali deo inventara istorije pravnih dilema o legitimnosti postupanja. Dekriminalizacija abortusa je primer uticaja socijalnog razvoja na krivično pravo. Princip pretežnog interesa približava ova tumačenja ideji dozvoljenog rizika.

Pristanak oštećenog je jedini slučaj koji neposredno govori o žrtvi kao izvoru ili osnovu za isključenje protivpravnosti. Mada se o njemu ne govori kao o zakonskom pojmu u teoriji je prilično omiljena tema. Može poslužiti kao osnov stepenovanja i opravdavanja paternalizma krivičnog prava; da li pojedinac ne može ili može raspolagati svojim pravom, zaštićenim krivičnopravnom normom, jeste važna dilema. Sme li zakon da respektuje pravo titulara zaštićenog dobra u nekim slučajevima, ili je to pravo žrtve potpuno preneto na državu i „odsečeno“ od žrtve, pitanje je koje zadire u samu suštinu osnovnih krivičnopравниh postulata? Pokušaj odgovora svakako prevazilazi pretenzije ovog teksta, ali ipak treba otvoriti pitanje da li je kod lakših oblika pojedinih vrsta krivičnih dela protiv imovine ili časti i ugleda, ili kada postoji pristanak klijenta da naprimer, advokat iznese tajnu, pravna situacija u kojoj raspolaganje svojim pravom treba uvažiti. U svakom slučaju pristanak treba da obezbedi zaštitu žrtve (da je izričit, dat pre izvršenja dela, izražava slobodnu volju, da je dat određenoj osobi, da onaj koji daje pristanak razume značenje toga, da je jedini titular prava kojim raspolaže...).

Paradoks ovih primera je u ideji opravdavanja pozicije učinioca, i u automatskom i načelnom zanemarivanju prava žrtve. Nije sporno da neki od navedenih primera zaslužuju tretman kakav imaju, ali jeste sporno to što ih pravni sistem ne inkorporiše i konačno pravno oceni.

Osnovni paradoks je međutim u paralelizmu postojanja dva podeljena sveta. U svetu socijalne realnosti, koji se naziva i kulturom rizika u poznom modernitetu (Svensen, 2008:54) koji se može opisati i kao društvo rizika koje znači život u kulturi straha priznaje se da strah može kreirati žrtve.

Primer paradoksa je moguće konstruisati u temi nasilja ili „nasilja“ u porodici. Pravne norme se u proceni realizacije roditeljskog „prava kažnjavanja“ uvek posredno pozivaju na društveno definisane ciljeve vaspitanja, koji se u savremenom svetu menjaju, a da to ne utiče na krivično pravo. Ankete viktimizacije, koje su naprimer utvrdile da je četvoro od petoro američke dece bilo žrtva napada brata ili sestre, kategorizuju obične svađe ili tuče između dece u devijantni „napad“, pretvarajući decu u žrtve (Svensen, 2008:59).

Samostalan razvoj viktimologije bez priznatog povratnog uticaja na krivično pravo ukazuje da nešto treba promeniti u tom odnosu.

4. Ideja promocije naoružane žrtve u cilju samoodbrane

Drugi ugao posmatranja paradoksa u položaju žrtve je takođe „otkinut“ od klasičnog viđenja prava. Dostignuta ideja pravde za žrtve je rezultirala izmenom percepcije uloge žrtve.

Nepoverenje u pravosudni sistem u delu procesnog postupanja je naime, neka vrsta okosnice borbe za promenu položaja zanemarenosti ili čak neprihvatljivog stigmatizujućeg efekta suđenja na žrtve. Literatura je puna stavova, ocena i primera da je svako suđenje za silovanje loše suđenje zbog hipoteze ili dodatne „predrasude“ da se postupak vodi po pravilima koji su stigmatizujuća *per se*, zbog ugla „muške“ predrasude. Stoga je promenjena uloga žrtve u procesnom smislu, iz objekta u aktivnog aktera takođe dostignuta vrednost.

U tom kontekstu je zanimljivo pomenuti kao kontraparadigmu i novi paradoks – ideju promocije naoružane žrtve u cilju samoodbrane. Mada sam o ovome pisala u momentu koji nije imao primere masovnih ubistava, noviji takvi primeri iniciraju promene zakonodavstva, naglašavaju referendumski značaj problema i novu „pobedu“ prodavaca oružja i političara koji panično negiraju „vijetnamski sindrom“.

U osnovi američko iskustvo (tradicija) odbrane potencijalnih žrtava pretnjom posedovanja oružja, je krajem dvadesetog veka preraslo u „legitimnu“ ideju o (samo)zaštiti žrtve od mogućeg napada, u svetu koji je statistički promovisao ugroženost od rastućeg kriminala (moguća metodološka primedba o neekvalitetnom poređenju kontinentalne legislative i američke prakse se prihvata, uz napomenu da se u ovom tekstu raspravlja o utvrđivanju značenja pojma žrtve u savremenom socijalnom okviru, te je rasprava na nivou primera „dozvoljeno sredstvo“ poređenja kategorijalno različitih segmenata). U evropskim okvirima ova ideja nije dobila potvrdu, ali se čini da nije nezanimljivo ukratko se osvrnuti na njeno postojanje. U našim uslovima se ovo ne pominje, mada je tradicija posedovanja i upotrebe oružja više nego prisutna i opasna. Nije dovedena na nivo pravih socioloških i pravnih analiza, a zakonodavna rešenja su zapravo tehnička.

Govoreći o nužnoj odbrani, podrazumevala se pravna konstrukcija istovremene odbrane dobra napadnutog, koja je rezultirala srazmernom povredom dobra napadača. Govoreći o naoružavanju zbog moguće potrebe samozaštite podrazumeva se unapred predviđena ugroženost i samoodbrana, koja je zabranjena kontinentalnim krivičnim pravom.

Viktimološko pitanje, nezavisno od preovlađujućeg pravnog sistema glasi: da li će žrtvama biti bolje ako su naoružane?

Činjenica da je početkom dvadesetprvog veka ustanovljeno da 75 miliona Amerikanaca posedovalo od 200 do 250 miliona komada vatrenog oružja (Karmen, 2007:355) je u najmanju ruku statistički pokazatelj koji upozorava ili da se nešto izmaklo kontroli (pošto je ima) ili ukazuje da je to „normalna“ pojava.

Argumenti za i protiv se mogu svesti na dva oprečna stava. Zagovornici tvrde da je posedovanje oružja faktor koji može spasiti nevine živote, a protivnici smatraju da je to faktor koji pogoduje mogućnosti da minorni konflikti dove-

du do fatalnih posledica (Karmen, 2007:355). Dodaje se, u slučaju onih koji misle da je to dobra ideja, da je to racionalni odgovor na stalnu pretnju nasilničkog kriminala, da samo viđenje oružja može obeshrabriti potencijalne izvršioce, da omogućava „produženu“ samoodbranu do dolaska policije. Protivnici ove ideje smatraju da ona može dovesti do lažne i opasne ubeđenosti u sopstvenu sigurnost (zanimljiv je podatak da je u slučaju upotrebe oružja u svrhu samoodbrane čak 77% ubijenih bilo žrtva ukućana), i da je ono najčešće korišćeno kao sredstvo obračuna između članova porodice ili bivših prijatelja. Odbrana od provalnika je u ovom kontekstu ispala zanemarljiva.

Ideja preuzimanja pravde u svoje ruke je stara koliko i zločin. Međutim, sada kada je pravosudni sistem bar deklarativno pokazao fleksibilnost u odnosu na žrtvu (preko prihvatanja ideje restorativne pravde), revitalizacija ideje naoružane žrtve je posebno zanimljiva.

Da li je to posledica nedovoljno promišljenog, pa samim tim i opasnog promovisanja straha od zločina kao osamostaljene, posebne viktimološke varijable, kojoj je dozvoljeno da bude nova „kapa“ stanja duha u oblasti tretiranja fenomena kriminaliteta?

Možda se samo pitanje može učiniti još složenijim ukoliko se prevede na promociju libertarijanske ideologije „liberalnog individualizma“ koja u amandmanu 2 američkog ustava, (kojim je ustanovljeno pravo svakog građanina da ima oružje) prepoznaje pravo da svako vodi brigu o sebi, što individualizam pretvara u novu apsolutnu vrednost, a time i ostala prava u individualna (Begorre-Bret, Morana, 2012:181). Time je na neki način promovisan koncept neoliberalizma.

5. Zaključak

Na kraju treba istaći da je politički neoliberalizam nova stvarnost. Pitanje je da li on ima direktan uticaja na viktimologiju? Neoliberalni koncept je prvenstveno ekonomski, ali uobičajeno donosi posledice u vidu promene politike u shvatanju uloge društvenih odnosa i procesa, pa i države i prava.

Ukratko, da ponovim, neoliberalizam je termin (Salas, 2012:62) koji označava primarnim „spontani poredak“ koji podrazumeva samoograničenje prava u korist organizacije društva i tržišta. Tako neoliberalna utopija pokušava da predloži i stvori sintezu slobodnog tržišta i „bezbedne“ države. Koreni novog doba se vezuju za deceniju 1980-1990, odnosno početke vladavine koncepta minimalne države (M. Tačer i R. Regan) i novog viđenja demokratije nakon pada Berlinskog zida. Označava se i kao antietatistička doktrina. Stavljajući u prvi

plan „anarhični individualizam“, propagira vladavinu slobode u interesu pojedinca. Ukratko, smatra da nova ideja treba da bude ostvarenje harmonične kohabitacije individualnih strategija.

Minimiziranje uloge države kao jedna od važnih posledica nove utopije je onaj mehanizam koji je u značajnoj meri uticao na današnju krizu. Gledano iz pozicije prava, posebno krivičnog, minimiziranje uloge države znači „pasivno“ prilagođavanje, praćenje strukturalnih promena čiji je nužni faktor i realna promena vrste kriminaliteta u savremenim uslovima. Oslabljena pozicija države nužno vodi napuštanju striktno primene načela zakonitosti i prevođenje u ulogu borbe protiv organizovanog kriminala.

Ova tendencija se može prepoznati u nekoliko oblika.

Svođenje zakona na formu pisane zabrane, u smislu da je propisanost krivičnog dela njegova suština, menja ceo pogled na problem. Ono što je već pomenuto kao tendencija postepeno prelazi u novu suštinu. Svođenje zakona na formu bez sadržine koja vekovima poručuje da je krivično delo zlo, čini se osnovom problema savremenog položaja krivičnog prava.

Preciznije rečeno, ako i dalje prihvatamo da je krivično pravo *ultima ratio* društvene reakcije, a podnačela legaliteta insistirajući na visokom standardu preciznosti, restriktivnom tumačenju i ostalim atributima o kojima nije nužno ponovo govoriti, koreni njegove zaštite, kako razumeti činjenicu izvrnutog tumačenja – da je dozvoljeno sve ono što nije zabranjeno. Nerazumevanje suštine uputstava načela zakonitosti, ili kao posledica zlonamernog tumačenja neretko dovodi do napuštanja potrebne generalizacije u korist nedovoljne (naprimer, vraćanje na primitivne inkriminacije tipa nabiranja – sve što nije nabrojano nije kažnjivo). Pojačana sumnja o opstanku osnovne ideje o *ultima ratio* ulozi krivičnog prava u korist *prima* ili čak *sola ratio* u savremenom kontekstu vodi zaključku da krivično pravo polako prerasta u nekoherentni skup normi, a kriminalitet u metaforu (Bavcon, 2012: 99).

Sledeći primer može biti erozija *lex scripta* u pravcu da je zakon u funkciji informacije. Informisani pojedinac uklapa svoje ponašanje i njegove posledice u zakonski dozvoljeni okvir i „društvena harmonija je obezbeđena“. Umesto obaveštenosti građana ovde se radi o posedovanju „dobre“ informacije koja smanjuje rizik kažnjivosti.

Shvatajući kriminal kao ponašanje lišeno vrednosne komponente, kriminal kao posao, u literaturi se prepoznaju tragovi objašnjenja koja koriste neke poznata uzore (Bekarija i Bentam) ideje o isplativom zločinu koje takođe menja ulogu krivičnog zakona u „prepoznavanju“ kriminaliteta.

Utilitarizam kao novi način mišljenja nesumnjivo je okrnjio u bitnoj meri podrazumevano značenje načela zakonitosti. Stoga bi se moglo zaključiti

da novo krivično pravo mora pronaći nove instrumente efikasnog funkcionisanju u (ili nasuprot) neoliberalnom duhu i društvenom modelu, ili da u suprotnom postane ritual lišen vrednosne komponente.

Konsenkventno, ako odredimo krivično pravo kao osnovno merilo sadržine i opsega polja kriminaliteta, tada viktimologija, prateći taj putokaz mora ozbiljnije da analizira posledice naznačenih globalnih promena. Zbog opažanja nastanka novog talasa „gubljenja“ žrtve treba biti zabrinut. Ali i proširenje obima pojma žrtve nosi opasnost da se „gubljenje“ žrtve u stvari prevodi i pretvara u novi paradoks – da smo svi žrtve (banaka, izigravanja demokratskih principa, novog siromaštva...) čime se konsekventno opet menja predmet viktimologije.

Ostaje otvorenim pitanje da li je to možda dobro za proveru vitalnosti naučne discipline.

6. Literatura

- Bavcon, Lj. (2012), Čovekova sloboda i/ili bezbednost, Temida, 2, str. 95-104.
- Bačić, F. (1978), Krivično pravo, Opći dio, Zagreb, Informator.
- Begorre-Bret, C., Morana, C. (2012), La justice De Platon a Rawls, Paris: ed. Eyrolles.
- Bourdieu, P. (1986), The Forms of Capital, U: J. Richardson(ur.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, New York:Greenwood, str. 241-248.
- Fattah, E. (2000), Victimology: Past, Present and Future, Criminologie, vol.33, no 1, str. 17-46.
- Fattah, E. (1989), Victims of abuse of power in the Plight of Crime Victims in Modern Society, New York: St. Martin's.
- Hagan, J. (1994), Crime and Disrepute, California: Pine Forge Press, Thousand Oaks.
- Karimi, S. (2011), Contradictions of Capitalism and Their Ideological Counterparts:The Neo-Liberal Project and the Concept of 'Social Capital', International Journal of Criminology and Sociological Theory, vol. 4, no 2, str. 718-732.
- Karmen, A. (2007), Crime Victims, An Introduction to Victimology, Belmont: Wadsworth Cengage Learning.
- Salas, D. (2012), La Justice dévoyée (critique des utopies sécuritaires), Paris: ed.des Arnes.
- Simović-Hiber, I. (2009), Okviri viktimologije, Beograd, Fakultet bezbednosti.

- Simović-Hiber, I. (2007), Sistem rasprava o ideji vladavine prava, osnovama krivičnog zakona, pojmu zločinačke grupe i internacionalizaciji krivičnog prava, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Svensen, L.Fr.H. (2008), Filozofija straha, Beograd, Geopoetika.
- Stojanović, Z. (2011), Krivično pravo Opšti deo, Beograd, Službeni glasnik.
- Tanjević, N. (2010), Društvo kao žrtva nosilaca ekonomske i političke moći, Temida, 4, str.17-36.
- Zvekić, U. (2001), Žrtve kriminala u zemljama u tranziciji, Beograd, Viktimološko društvo Srbije.

*

*

*

Ivana SIMOVIĆ-HIBER

Faculty of Security Studies University of Belgrade

SOME PARADOXES OF VICTIMOLOGY IN THE 21ST CENTURY

Driven by observations on the necessity of redefining the very concept of criminality in the new world of neoliberalism and accompanying social utopias which indicate minimising of the role of law, the author tried to redefine the role of victimology. By using as examples the polarities of two observed paradoxes – the paradox of the victim’s influence on the concept of unlawfulness of a criminal act and the paradox of an armed victim, she tried to find the victim’s position in the contemporary context of victimology. She concluded that the classical criminal law does not react to the reality of victim, its inadmissibly conservative role. In the elaboration of examples, a new paradox emerges as counter-paradigm – the idea of promoting an armed victim whose purpose is self-defence through the victimological question: would the victims be better off if they are armed? In the context of redefining the concept of criminality and role of victim we cannot escape neoliberalism as a term which denotes “spontaneous order” as primary, indicating self-restriction of the law to the benefit of

the organisation of society and market. The liberal utopia is thus trying to propose and create a synthesis of free market and "safe" country. The role of this concept in the contemporary criminal law and criminology is not sufficiently observed or explained. In the author's opinion, it is the utilitarianism as a new way of thinking that undoubtedly curtailed the meaning of the principle of lawfulness. Therefore, one could conclude that the approach to criminality must seek out new instruments for efficient functioning in (or contrary to) the neoliberal spirit and social model, otherwise the criminal law itself would become a ritual devoid of its qualitative attribute.

Keywords: *victimology and criminal law, bases for ruling out unlawfulness, idea of an armed victim, the state as victimiser, welfare state, neoliberalism*